

УДК 398 Оскар Кольберг

СЛАВІСТИЧНА СПАДЩИНА ОСКАРА КОЛЬБЕРГА: ПРОБЛЕМА ВАРІАТИВНОСТІ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ

Олена ГІНДА, Ірина ВТОРАК

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79001
Кафедра української фольклористики ім. Філарета Колесси

У статті розглянуто спадщину Оскара Кольберга в контексті проблем сучасної теоретичної фольклористики, зокрема, розуміння вченими проблеми варіативності фольклорних текстів. Зроблено короткий екскурс в історію проблеми варіативності, сформульовано її теоретичне підґрунтя. Діяльність Оскара Кольберга, його численні записи текстів українського фольклору дозволяють зробити висновки, що вчений практично впроваджував принцип наскрізного дослідження уснопоетичної традиції, тобто розумів теоретичне підґрунтя проблеми.

Ключові слова: історія фольклористики, варіативність, Оскар Кольберг, теорія фольклору.

При осмисленні фольклористичної спадщини Оскара Кольберга перед дослідником неминуче постає питання: чи правомірно розглядати Кольберга у двох іпостасях – і як збирача, і як ученого. На традиційних щорічних кольбергівських читаннях у Пшесусі* це питання постає щораз гостріше, що свідчить про необхідність її сучасних наукових аргументацій. Існує достатньо підстав, щоб відповісти на нього стверджувально, але наявні факти потребують не лише систематизації, а й своєрідної контекстуальної актуалізації, тобто спроби трактувати спадщину Оскара Кольберга з позицій сучасної фольклористики.

Очевидно, проблему в перспективі можна і треба вирішувати комплексно, але продуктивним є й поетапне її дослідження. На нашу думку, одним із таких можливих етапів є аналіз спадщини Кольберга під кутом зору питання варіативності фольклорних текстів – однієї з найважливіших проблем у фольклористиці.

Проблема потребує розгляду принаймні двох взаємопов'язаних питань:

- 1) як сучасна фольклористика розглядає категорію варіативності;
- 2) наскільки спадщина Оскара Кольберга може розглядатися в ній контекстуально.

Щоб дати відповідь на перше питання, потрібно зробити короткий екскурс в історію проблеми, теоретичне підґрунтя якої було остаточно сформульоване наприкінці ХХ століття. Суть його полягає у тому, що “варіантність – це форма існування фольклорного тексту і фольклорної традиції загалом, поза якою фольклорний текст ніколи не існував і існувати не міг”¹. К. Чистов, який досліджував саме теоретичний

* Місто Пшесуха воеводства Радомського Республіки Польщі – батьківщина Оскара Кольберга, де щорічно проводяться науково-популярні читання, присвячені спадщині видатного етнографа і фольклориста.

¹ Чистов К. В. Вариативность и поэтика фольклорного текста // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. IX Международный съезд славистов. Киев, 1983. С. 145.

аспект проблеми варіативності, наводить приклади, коли дослідники намагалися поновити поняття “нормальної” форми, навколо якої начебто осцилюються (коливаються, обертаються) варіанти: це доволі поширена точка зору, яку репрезентує, зокрема, І.Левін². Прихильники цієї концепції вважають, що варіанти фольклорних творів – це не унікальні твори, а численні різночасові перекази які більшою чи меншою мірою відтворюють певний “ідеальний” зразок.

Логічно постає питання: який твір з-поміж множини варіантів можна вважати “зразковим”? Без сумніву, весь досвід сучасної фольклористики сприяє позитивному ставленню до варіантів фольклорних творів, відомих нам у записках ХІХ–ХХ століть, певній “довірі” до них. Ми поділяємо таку думку більшості фольклористів: варіанти не можуть оцінюватися за ступенями близькості до певного невідомого і теоретично проблематичного “первісного твору”. Варіанти принципово рівноцінні, поза ними нема жодного “унікального твору”, який можна було би реконструювати. Текст фольклорного твору є динамічним, словесні втілення, в яких він відтворюється виконавцями, варіюють один стосовно другого, а не щодо якогось “первісного” чи “нормального” тексту. Про це писали класики української науки І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Колесса ще на етапі формування теоретичної фольклористики. Тож, чи можна певний фольклорний текст вважати “зразковим”? Чи можуть існувати наукові критерії “істинності”, “правильності” цього тексту, або “переваги” одного варіанту над іншими? Очевидно – ні.

Софія Грица – одна з найавторитетніших фольклористів нашого часу – репрезентує у своїх розвідках, на перший погляд, альтернативну точку зору. Вона стверджує: “Говорячи про фольклор, ми не уявляємо його поза варіаційністю, змінністю. Жодна пісня, казка, легенда не існує в поодинокому зразку, а становить відкритий для трансформацій ряд...[...]. В усній творчості варіанти одного зразка, що є реалізацією творчості багатьох авторів, не знають остаточної редакції. Ніщо так сильно не впливає на трансформацію фольклорного зразка, як його рух в часі і просторі. Часові і територіальні варіанти одного і того ж твору [...] є однією з найцікавіших граней суспільного функціонування фольклору. У них відображається “модус мислення” середовища, що створює чи асимілює зразок та “імперативно” впливає на його стиль, пристосовує до своїх смаків і потреб. Із одного фольклорного зразка – “зав’язі” – може розростатися безліч варіантів, що переймають семантичні елементи свого першоджерела”³.

Сталі і змінні величини варіантного ряду одного твору, на думку вченої, найкраще простежуються в процесі його часового і просторового руху. Ось цим загально окреслена концепція варіативності С.Грици. Як уже зазначалося, ця позиція альтернативна позиції К.Чистова, принаймні такий висновок можна зробити з наведених фрагментів її розвідки “Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору”. Який же зміст вкладає дослідниця у поняття “зав’язь”, “зразок”? Вона вважає, що це – “сукупність варіантів, що групуються навколо однієї моделі – інваріанта”. Інваріант, на її думку, це – “...уявна (віртуальна) величина, що її можна розрізнити основі предметно-поняттєвих ознак моделі”⁴.

Тепер зрозумілим стає факт, що дві існуючі концепції варіативності, по суті, доповнюють одна одну, а не перебувають у протиріччі. Стосовно проблеми варіативності найсуттєвішою, на наш погляд, є теза дослідниці про “пізнавальну рівнозначність кож-

² Детально про цей факт див.: Чистов К.В. Вариативность и поэтика фольклорного текста. С.145.

³ Грица С.І. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору // Грица С.І. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. Тернопіль, 2000. С.40.

⁴ Грица С.І. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору. С.42.

ного зразка” : “Навіть неповний чи пошкоджений варіант у серії інших може бути гранню, яка доповнює цілісність, стати цінним показником орієнтовного джерела походження твору”⁵. Отже, маємо низку чітких ознак варіативності, сформульованих у сучасній фольклористиці. Як співвідноситься з ними творчість Оскара Кольберга? Відповідь на це питання потребує, на наш погляд, дуже коректного і обережного підходу передусім тому, що критичним зауваженням з приводу “ненауковості”, “несистематизованості” кольбергівських записів “несть числа”. Серед критиків такі авторитети, як Іван Франко і Володимир Гнатюк⁶. Щоправда, обоє вони згодом змінили своє ставлення до фольклористичного доробку Оскара Кольберга. У цьому контексті доцільно згадати публікацію самого Кольберга “Krótka replika, jako odpowiedź na recenzje III tomu “Pokucia” napisana i podana do Kwartalnika (III, 7) przez p. I. F.”⁷. Це була відповідь вченого на критичні зауваження Франка з приводу відсутності паспортизації фольклорного матеріалу, випадкових джерел інформації, використання матеріалів з листів кореспондентів, а також зі збірників Жеготи Паулі, Вацлава Залеського тощо: “Усі ці закиди зовсім безпідставні і неправдиві, – пише Кольберг, – бо коли б шановний рецензент перечитав або навіть уважно переглянув працю, він би дізнався і переконався у фальшивості своїх тверджень. Бо під кожною колодийкою, взятою звідкись, цитується автор (чи то Жегота Паулі, чи Вацлав з Олеська), а коли такого підпису немає, то це означає, що записали ми її самі в цій місцевості, яка зазначена над строфою чи музикою. Можна було також зазначити, від кого ця пісня, але, по правді кажучи, зробити це ми не вважали за річ потрібну, як це робили наші попередники”⁸.

Сьогодні можна цей факт оцінити як прецедент створення і запровадження принципу *наскрізного* дослідження уснопоетичної традиції. Тут доречно згадати слова С.Грици: найменша деталь у тексті, навіть “зіпсутому”, зредукованому, може прислужитися важливій справі реконструкції первісних зразків. Тобто, кожен варіант має право на існування, отже, всі існуючі варіанти, у будь-якій іпостасі свого функціонування повинні бути збережені, записані, досліджені. Цей постулат фольклористики ХХ ст. розумів і практично впроваджував у своїй діяльності Оскар Кольберг. У своїх теоретичних студіях він писав про необхідність ретельного дослідження польового матеріалу, створення “prac przygotowawczych” і “nagromadzenie jak największej ilości zasobów, mianowicie z okolic etnograficznie mniej znanych”, “zestawienie systematyczne wszystkich różnic, odmian i drobnych odcieni i [...] metodyczne ich porównanie”, – це вчений зазначив у своїй розвідці “Rzeczy o obchodach weselnych”⁹. Отже, Кольберг чітко сформулював ідею збирання бодай найменших подробиць і характеристик народної обрядовості. Маємо всі підстави спроектувати цю ідею на його фольклористичні погляди, адже Кольберг глибоко розумів синкретизм фольклору, його дослідження завжди мали комплексний характер: єдність акціонального, вербального, музикологічного у фольклорних явищах він не тільки декларував теоретично, а й втілював практично. Тому, здавалось би, безсистемний виклад фольклорного матеріалу в “Покутті”,

⁵ Грица С.Й. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору. С.43.

⁶ Franko I. Recenzja na “Pokucie” Oskara Kolberga // Kwartalnik historyczny. Lwow, 1889. R.3. S.740–741; Гнатюк В. Рецензія на “Wolyn” О. Кольберга // ЗНТШ. 1908. Т.82. С.228–235.

⁷ Kolberg Oskar. Krótka replika, jako odpowiedź na recenzje III tomu “Pokucia”, napisana i podana do Kwartalnika (III, 7) przez p. I. F. // Kwartalnik historyczny –1890. R.4. S.221–223.

⁸ Там само.

⁹ Kolberg Oskar. Rzeczy ob obchodach weselnych. Studia, rozprawy i artykuły // Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław–Poznań, 1961. Т.63.

“Русі Карпатській”, “Русі Червоній”, “Волині”¹⁰ та інших томах його спадщини не можна розцінювати як просте нагромадження. Це прояв свідомої позиції вченого: зібрати все, що існує на цій території, не пропустити найменшої деталі, фрагменту. Це радше можна розцінити як намагання створити ґрунт для подальших студій та опрацювань українського фольклору. Це колосальна праця, відображена в десятках томів його “działań”, це розуміння концепції сформульованої у завершеному теоретичному вигляді лише у ХХ ст.: рівноправність, рівнозначність усіх існуючих варіантів твору, їх право на існування. Для наступників кожна деталь матиме значення: “Принципи ідентифікації варіантів базуються на виявленні сталих і змінних ознак, – пише С.Грица. – Перші у фольклорі мають виняткове значення опорних пунктів пам’яті для закріплення традиції, другі стимулюють її оновлення. ...Чим твір старший, тим більше ймовірностей в його варіантних розгалуженнях. Тим більше він зазнає змін, які реалізуються у схрещеннях на рівні родових, жанрових трансформацій”¹¹.

Завдяки Кольбергові фольклористи ХІХ–ХХ ст. отримали безцінний матеріал, який ліг в основу компаративістичних студій: варто згадати “Студії над українськими народними піснями” І.Франка¹² – класичну працю української фольклористики, в якій Франко використав п’ять варіантів балади “Іван та Мар’яна”, два з яких узяті зі збірки Кольберга “Покуття” (ІІ том), два варіанти пісні “Козак і Кулина”, один з яких зі збірки “Piesni ludu polskiego”, а другий – з “Покуття”. Окрім того, тексти творів “Брат взяв брата за дівчину”, “Тройзілля”, “Пісня про комара” із записів Кольберга були використані Франком¹³. Варіанти їх узяті з “Покуття” і серії “Lud”. З огляду на це критика Франком принципів збирацької роботи Кольберга втрачає своє значення, вона “нейтралізується” самим фактом використання цих записів.

Можна стверджувати, що фольклористи ХХ ст., підтримуючи загалом критичну оцінку Кольберга-науковця (не збирача!), радше віддавали данину традиції, тобто орієнтувалися на критичні зауваження Франка і Гнатюка. Активне ж використання записів Кольберга тими ж фольклористами, по суті, є антитезою такій критиці. Кольбергівські записи наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. використовують настільки активно, наскільки ж активно їх критикують. Сучасні фольклористи все частіше і продуктивніше звертаються до спадщини Кольберга.

Згадані вище прецеденти – не поодинокі приклади певної недооцінки (або нерозуміння) кольбергівських заслуг перед фольклористикою не тільки практичною, а й теоретичною. Зокрема, сучасники неодноразово вказували Кольбергові на “нерозуміння” ним жанрової специфіки, а відтак – і жанрової диференціації творів (факт, який має відношення не стільки до проблеми варіативності, скільки до проблем загальної методології фольклору). Одним із вагомих аргументів для такого роду критики було те, що у розділі “Епічні твори, думи” у “Покутті” і “Русі Карпатській” було вміщено тексти історичних пісень, балад, хронік. Серйозне зауваження, яке провокує питання: наскільки вчений вник у проблему жанрової диференціації епічних творів? У статті С.Грици “Часові та територіальні нашарування в українській словесно-музичній епіці” знаходимо аргументацію такого роду жанрової класифікації творів. Дослідниця вважає:

¹⁰ Kolberg O. Piesni ludu polskiego. Warszawa, 1857.; Kolberg O. Pokucie. Cz.II // Kollerg O. Dzieła wszystkie. Wrocław–Poznan, 1962. T.29.; Kolberg O. Rus Karpacka. Cz.I, II // Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław–Poznan, 1970, 1971. T.54–55.

¹¹ Грица С.І. Категорія парадигми у вивченні варіаційної специфіки фольклору. С.42–43.

¹² Франко І. Студії над українськими народними піснями // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К.: Наука, 1981. Т.42. С.294–316.

¹³ Франко І. Галицьке красенство // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Т.46. Кн.2. С.101–135; Франко І. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955.

“...Класифікуючи явища у певні родові групи, ми не можемо залишатися на рівні реєстрації суми множин, що творять кожне з них, а мусимо орієнтуватися на основні поняттєві індикатори, що дають змогу відділити одне явище від іншого. Для роду словесно-музичної епіки таким індикатором є розгорнений сюжет. Справді, масштабність охопленого в епосі матеріалу позначається на всіх попередніх показниках ... а) конкретною фабулою з драматичними колізіями, б) масштабністю форми, в) тенденцією до безперервного розгортання дії...”¹⁴. Тексти творів, що в “Покутті” та “Русі Карпатській” вміщені Кольбергом у зазначений розділ, мають саме такі ознаки, тож і жанрова номінація, якою вони позначені, цілком виправдана для того часу, коли понятійно-термінологічний апарат теоретичної фольклористики лише формувався.

Отже, на наш погляд, сучасна тенденція диференційованого і “неодномірною” розуміння класичних теоретичних понять фольклористики сприяє об’єктивній оцінці фактів історії даної науки. Тому сторінка, вписана Оскаром Кольбергом в українську фольклористику, може і повинна бути прочитана сьогодні по-новому, інакше, ніж це було зроблено вчора.

THE OSCAR KOLBERG SLAVISTIC HERITAGE: FOLKLORE TEXTS’ VARIETY PROBLEM

Olena HINDA, Iryna VTORAK

L’viv Ivan Franko National University
1, Universytets’ka Str., L’viv, 79000

The Filaret Kolessa Ukrainian Folklore Studies Chair

The Oscar Kolberg slavistic heritage in the context of the contemporary theoretical folklore studies, in particular, the scientist’s understanding of the folklore texts’ variety problem are examined in the article. The short digression into the history of the variety problem is made, it’s theoretical basis is formulated. Oscar Kolberg activity, his numerous recordings of the Ukrainian folklore texts allow us to arrive at a conclusion that the scientist in practice was introducing the principle of the throughout research of the oral poetical tradition, that is to say that he understood theoretical underlying basis of the problem.

Key words: history of the folklore studies, variety, Oscar Kolberg, theory of the folklore.

Стаття надійшла до редколегії 19.06.03.

Прийнята до друку 16.07.03.

¹⁴ *Грица С.Й.* Часові та територіальні нашарування в українській словесній музичній епіці // *Грица С.Й.* Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті. Тернопіль, 2000. С.121.